

טומולוס מתקופת הברונזה בארץ-ישראל המזרחית.

מאת מ. שטקלים.

בין הקברים השונים השייכים לתקופת הברונזה יש לציין במיוחד טיפוס של קבר המכוסה בתלולית, הנקראת טומולוס (Tumulus). טיפוס זה של קבורה נפוץ בארץ-ישראל המערבית (בגליל העליון, בנגב), בארץ-ישראל המזרחית בבקעת-הירדן וגם בכל המזרח הקרוב.

הטומולוס הוא תלולית שגובהה מ' 1-5 מט', קוטרה מ' 5-12 מט' בקרוב. היא מכוסה באדמה או בצורות אבני-נחל, בסיסה תמיד עטור גלגל אבני-צורות גדולות, פסגתה שטוחה ובטבורה נמצאת אבן גדולה יחידה או קבוצת אבנים. מתחת לטומולוס מוצאים קבר בודד או קבוצת קברים.

אופן קבורה זה היה נפוץ בכל השלבים של תקופת הברונזה. לפי המראה החיצוני אי-אפשר לזהות ולקבוע לאיזה שלב של תקופת הברונזה שייך ציון קבר זה. כדי לעמוד על זאת יש צורך לחשפו ורק לפי אופן הקבורה ולפי הפציה-הלואי אפשר לקבוע את זמנו.

הטומולוסים נמצאים בודדים ועל פי רוב בקרבת ואדי, ולפעמים מקובצים בקבוצות של 5-10 בקרוב; אך יש שמוצאים אותם למאות—כמו בנגב, והם מתפשטים על שטחים גדולים.

מועטים הם טומולוסים מתקופת הברונזה, שנחקרו בארץ-ישראל ובמזרח הקרוב ומועטות הן ידיעותנו על העמים שהקימו ציוני-קבר אלה.

טומולוס אחד נחפר על ידי בית-ספר אמריקאי לחקירת המזרח⁽¹⁾, בעמק רפאים על יד ירושלים, אחדים נחשפו על-ידי מר גאיי (Guy)⁽²⁾, בגליל העליון. החפירות האלה לא הצליחו, הואיל והחופרים לא השתמשו בשיטות הנהוגות בחפירות פרי-הסטוריות; והקברים לא נתגלו. כי הם נהרסו בטרם יגיעו החופרים למטרתם.

מר רנה נוויל (René Neuville), הקונסול הכללי של צרפת בארץ-ישראל, חשף ב-1929 טומולוס בארץ-ישראל המזרחית, והצליח לגלות את הקבורה ואת הפציה-הלואי השייכים לתקופת הברונזה⁽³⁾.

ב-1931 חקרתי בתי-קברות מגאליתיים בארץ-ישראל המזרחית⁽⁴⁾ ונתקלתי בהרבה טומולוסים המפוזרים בבקעת הירדן ובחוף הצפוני-המזרחי של ים-המלח; היתה לי ההזדמנות לחפור טומולוס וללמוד מקרוב את מבנהו ואת הקבורה שבתוכו.

טומולוס זה היה על חופו הצפוני של ואדי טרפה (Wady Tarafa), במרחק $3\frac{1}{2}$ ק"מ צפונה—מזרחה מים-המלח, ובמרחק של $1\frac{1}{2}$ ק"מ מן החורבות תלילת-עיסוף (Teleilat Ghassül). הטומולוס לא היה גבוה; גובהו מטר אחד, קוטרו הצפוני-דרומי—8 מטר; קוטרו המזרחי-מערבי—7 מטר; מכוסה באדמה. בסיסו

(1) W. F. Albright, BASOR, 1920, p. 23

(2) P. L. O. Guy, Prehistoric and other remains in the Huleh-Basin,

BBSAJ, 1924, No. 4, p. 74-77

(3) René Neuville, La nécropole mégalithique d'el-'Adeimeh "Trans-

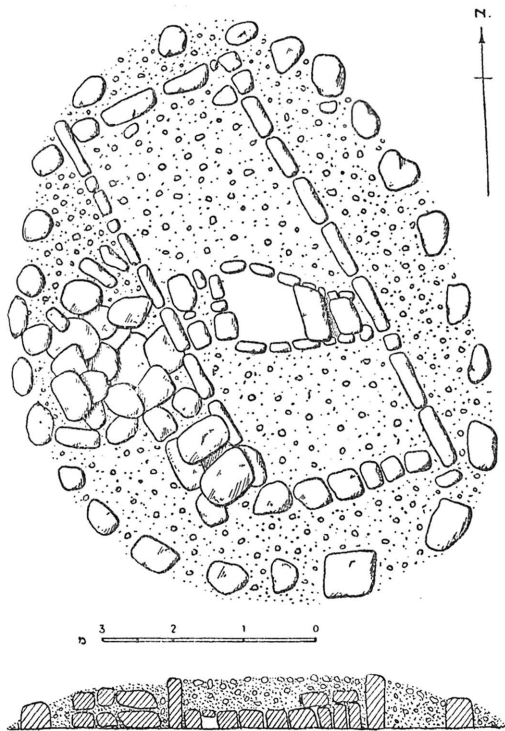
jordanie", Biblica, 1930, v. 11, p. 249-265

(4) Moshé Stékélis, Les Monuments mégalithiques de Palestine,

Paris, 1935

הסגלגל היה עטור זר אבני-צורות גדולות (מאבן-חול נובית). וניספרן 24. פסגתו שטוחה, ובטבורה נמצאה קבוצה של שלוש אבנים גדולות בלבד.

לפני החפירות חילקתי את כל שטח הטומולוס למרובעים של 1X1 מטר כל אחד, וסימנתיו ביתדות. לאחר שהסרתי את רובד העפר העליון התחלתי בחפירה שנעשתה בשתי תעלות אנכיות ורוחבן 2.00 מטר כל אחת. כאשר ירדתי עד כדי 0.20 מטר בעומק התחילו להיראות שרידי בניה מאבנים גדולות בלתי מסותתות. מיד התחלתי להשתמש בכלים קטנים מיוחדים ובמטאטא, ולהסיר שכבות של 0.05 מטר כל אחת. ואחרי שהעמקתי עד כדי 0.60 מטר נעשו שרידי הבנייה יותר ברורים. באמצע הצטלבות התעלות התחיל להגלות הקבר. עתה היה צורך להרחיב את התעלות ולנקות מן העפר את כל שטח הטומולוס עד היסוד ולהשאיר כל אבן גדולה במקומה. עבודה זו גזלה זמן רב ועמל, אך נתנה את האפשרות לעמוד על פרטי הבניה של הטומולוס ושם הקבורה שהיתה טמונה בו. התרשים של הטומולוס אחרי החפירות (ציור א) נותן את ההסבר הטוב ביותר של בנייתו. הקבר היה באמצע הטומולוס, עטור בניה מרובעת, מאבנים גדולות בלתי מסותתות; אורך הבניה 6.5 מטר, רוחבה 2.75 מטר וגובהה 0.40 מטר. הקבר היה בנוי אף הוא מאבנים בלתי מסותתות; קירו הצפוני בנוי מ-7 אבנים, הקיר הדרומי מ-6 אבנים; הקיר המערבי — למרגלות הקבר מ-3 אבנים, והמזרחי מראשותיו מאבן אחת בלבד. אורכו הפנימי ממזרח-למערב — 2 מטר; רוחבו עד מטר אחד, ועומקו עד 0.50 מטר. בקצהו המזרחי היה הקבר מכוסה בשתי

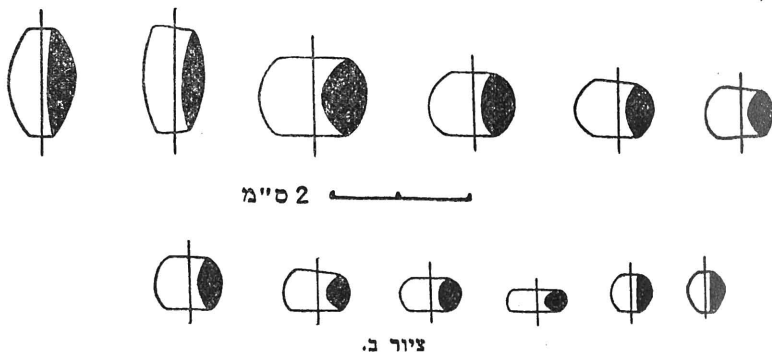

ציור א.

אבנים ובקצהו המערבי, סמוך לקירו המערבי, נתגלתה בניה מ-3 אבנים גדולות, שהכילה בתוכה את האח. אבני-האח היו שרופות במקצת, ובתוכה נמצאה אדמה שרופה, פיה ושכבת אפר בעובי של 0.05 מ"ט.

בקבר נתגלה שלד של אדם שעצמותיו התפוררו. את סבת התפוררות העצמות יש להסביר בעובדה שהקרקע — לרגלי קרבת המקום לים-המלח — מכילה הרבה מלחים. למרות שהעצמות התפוררו אפשר היה לציין ולרשום את מצבם באתרא. השלד היה מוטף על צדו הימני כשידיו ורגליו מכווצות. הגלגולת פנתה צפונה, הפנים מורחה. בקרבת עצם החזה נמצאה סיכת-יתד מברונזה באורך של 13.5 ס"מ. הקצה האחד חד, הקצה השני בעל ראש בדמות פטריה; בגופה נקב עגול (ר' לוח א'). סמוך לסיכת-יתד נמצא חוט ברונזה באורך 1.5 ס"מ מחודד משני קצותיו. יש להניח שחוט ברונזה זה שייך לסיכת היתר כיוון שהוא נכנס בנקל לתוך הנקב שבגוף סיכת-היתד.

בקרבת חוליות-הצוואר נתגלתה מחרוזת, חרוזיה עשויים מקליפת ביצה של בת-היענה, נוסף על זה נמצאו 16 חרוזים מאבן-קווארצה אדומה, אחד מאבן-חול, אחד מצדף של הנעמה *Pectunculus* sp. ושני של הקונכיה *מְחַפְצוֹן*. למשפחת אָקוֹן *Nasa arcularia* sp. 5. בין חרוזי אבן קווארצה אדומה יש להכחין טיפוסים אלה: דיסקוס שטוח; דמות גיגית; דמות-חבית; גליילית (ציור ב).

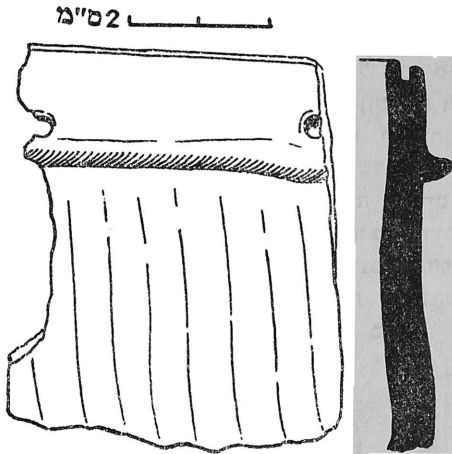

החרוזים נוקבו בעזרת מקדח צור. אפשר להכיר יפה כיצד נוקבו החרוזים. בראשונה ניקבו מצד אחד עד אמצעו ולאחר-מכן קדחו מהצד השני, עד שהחרוז היה מנוקב במפולש. שרידי פעולת המקדח נראים יפה מאד. בקרבת עצמות אצבעות-הרגל נתגלה חרס בודד, שבר סיר בעל שפה מחורצת חריץ עמוק ומקושטת קישוט בולט של חבל וגומות. החרס עשוי טין חצצי גס ושרוף מעט (ציור ג).

בפינה דרומית-מערבית של הבניה שמסביב לקבר, על-יד הקיר המערבי נתגלתה בניה נוספת משתי אבנים מכל צד ומכוסה בשתי אבנים גדולות. הבניה היא בצורת ארגז קטן וייתכן שהכינו כאן קבר; אך לא מצאתי בפנים שרידי קבורה. על יד הבניה המזרחית הזאת נמצאה ערימת אבנים גדולות בלתי מסותתות. בין הסדקים מצאתי אפר וקרקע שרופה. יש להניח שבמקום זה היתה אח. הקבר וכל הבניות בפנים הגלגל שייכות לאותה קבורה. אחרי טכס הקבורה

(5) הרכוכיות הוגדרו על-ידי ד"ר מ. אבנימלך, והנני מודה לו בזה על אדיבותו.

כיסו את הקבר ואת הבניות מסביב באדמה. את בסיסו של הטומולוס חיזקו לאחר מכן באבנים גדולות שהונחו סביבו ושתפקידן היה לחזק את הטומולוס ולא לתת לאדמה להסחף. אין לראות בגלגל זה שום קשר לפולחן המת, כפי שסברו רבים מהחוקרים, בנוגע לאבנים הנמצאות בפסגתו של הטומולוס, הרי אבנים אלו מציינות את מקומו של הקבר, כפי שהראו לנו החפירות.

ציור ג.

הקבר לא היה עשיר בחפצים, בכל זאת אפשר לקבוע את זמנו — וזה חשוב מאד. אמנם החרס והחרוזים אופייניים לסוף תקופת הברונזה הקדומה, אך סיכת-היתד מברונזה היא מאוחרת יותר והיא מצויה בראשית תקופת הברונזה התיכונה. סיכת-יתד מברונזה הדומות לסיכה שלנו נמצאו בחפירות של תל-עס (Tel 'As), בסוריה בשכבה של הברונזה התיכונה. בבית-הקברות לפיתוס (Lapithos) בקבר מס' 315, בקפריסין נמצאה סיכת-יתד דומה אבל יותר ארוכה והיא שייכת לתקופה המכונה בשם קפריסית תיכונה א' (Middle Cypriote I). יש להניח שהטומולוס שחפרנו שייך לזמן המעבר שבין תקופת הברונזה הקדומה לבין ראשית תקופת הברונזה התיכונה — ז"א 2100 — 1900 לפנה"ס.

Mesnil du Buisson, *Une campagne de fouilles à Khan Sheikhoun*, 6 ר'

Syria, 1932. p. 187

Swedish Cyprus Expedition, v. I., pl. XXIX 7 ר'